

“TÜRK GRUP DAVRANIŞINDA TARİHSEL BOYUT” ARAŞTIRMASI İÇİN
BİLİMSEL GEREKÇE VAR MIDIR?

Erol GÖKA*

ÖZET

“Türk grup davranışı”, tarih boyunca Türk adı verilen büyük gruplarda değişmeyen davranış örüntülerini tanımlayabilmek için ileri sürülmüş bir kavramdır. Bugüne kadar beşerî bilimlerde “kültür ve kişilik”, “ulusal karakter” gibi başlıklar altında incelenmeye çalışılan konu, psikolojik açıdan bakıldığında “büyük grupların ortak davranışı”dır. Bilim dünyasındaki iş bölümünün bir yan etkisi olarak, tarihsel psikoloji ve grup psikoterapisi beşerî bilimlere yeterince yansımamış olduğundan, büyük grupların davranışları bilimsel incelemeden uzak kalmıştır.

Bu yazıda grup psikoterapisinin bir kavramı olan “grup davranışı”nın tarihsel psikolojide kullanışlı olup olmadığı ele alınacak, Türk adı verilen büyük gruplarda tarih boyunca aynı kalmış davranış özellikleri olup olmadığını anlayabilmenin yöntem sorunları tartışılacaktır.

Anahtar Kelimeler

Grup davranışı, Türk grup davranışı, tarihsel psikoloji.

“Malûmdur ki her milletin tarihi, millî destan ve efsaneleriyle başlar. Büyük devletler kuran hakanların ve onlara yardım eden millî tanrıların menşe’lerine dair söylenen efsaneler, ayinlerde okunan dua ve ilahiler, kahramanların sergüzeştlerini terennüm eden epopeler, masallar; halk efsanelerinden ibaret olan atalar sözü, bugün bizim için manasız görülen hurafeler, yalnız bir milletin değil, bütün beşeriyetin tefekkür tarihini ve onun muhtelif tekâmül safhalarını öğrenmek için çok kıymetli materyaller teşkil ederler. Arkeologların yaptıkları kazılarda elde edilen çanak, çömlek, silâh ve sairelerin parçaları muhtelif devirlerdeki maddî kültürün inkişaf safhalarını öğrenmek için yegâne kaynak teşkil ettikleri gibi, epope, hikâye, masal ve sair manevî kültür mahsulleri de o geçmiş, muh-

---

* Doç. Dr., Ankara Numune Eğitim ve Araştırma Hastanesi, I. Psikiyatri Kliniği Şefi/erolgoka@erolgoka.com

telif devirlerin karanlık noktalarını bize aydınlatırlar. Bunlar kazıtlarda elde edilen çanak ve çömlek parçalarından daha mühimdirler. Çünkü bunlar toprak altında ölü kalan kırıklar değil, cemiyetin ruhunda, binlerce yıl yaşayan vesikalardır. İnsan cemiyetlerinde en asrî ve en mütekâmil olduğunu iddia eden ferdin bile, binlerce senelik iptidâî bir âdeti, inanı ve etnografya maddelerini kendisiyle beraber yaşattığını görürüz. Elimizdeki nişan yüzüğü, asrî kadınların bileklerindeki bilezikler ve kulaklarındaki küpeler, mağara devrinde yaşayan baba ve analarımızın bir sürü iptidâî inanışı ve ayinlerde kullandıkları nesnelere dir.

“Darısı başımıza” diyoruz. Fakat bu temenni ve duanın en eski devirlerdeki Şamanizm panteonundaki tanrılara yapılan saçı (libation) merasimi ile sımsıkı bağlı olduğu hiçbirimizin hatırına gelmez. Bazan şaka olsun diye başımızın etrafında çevirip birine para veriyoruz. Bunun da Şaman dininde mühim bir oyun bakiyesi olduğundan haberimiz yoktur”.¹

“Grup davranışında tarihsel boyut” araştırmasının bilimsel konumu

Abdulkadir İnan'ın yukarıdaki saptamalarından ayrı olarak, eski inanış ve yaşama tarzlarının şimdiki yaşantılarımıza etkileri konusunda, bugüne kadar birçok bilim dalında birçok çalışma yapılmıştır. Bu tür çalışmaların sonucunda,² örneğin “Anadolu İslâmiyeti ya da halk İslâmı” adıyla anılan ve tümüyle Şamanizm'in İslâmiyet'le etkileşimi esasına dayandırılan bir kavram bilim dünyasında yerini almıştır. Gerçekten de bugün başına “halk” getirilen “halk hekimliği”,³ “halk oyunları”, türküler,⁴ halk destanları ve efsaneleri,⁵ gibi kavramların tarihsel uzantıları olduğu açık veya örtük biçimde kabul edilir. Bunlardan ayrı olarak etnoloji, “halkbilim” veya sosyal antropolojinin alanı içinde incelenen toplumsal

¹ Abdulkadir İnan, “Epepe ve Hurafe Motiflerinin Tarih Bakımından Önemi”, *Makaleler ve İncelemeler*, TTK Yayınları, Ankara 1998, I, 191.

² M. Fuat Köprülü, “İslâm Sufi Tarikatlarında Türk-Moğol Şamanlığının Tesiri”, Çev. Yaşar Altan, *İlâhiyat Fakültesi Dergisi*, Ankara 1970, XXVIII, 141-152; Ahmet Yaşar Ocak, *Alevî ve Bektaşî İnançlarının İslâm Öncesi Temelleri*, Ankara 2000.

³ Muharrem Kaya, “Eski Türk İnanışlarının Türkiye'deki Halk Hekimliğinde İzleri”, *Toplumbilim*, Sayı 13, İstanbul 2001, s. 81-93.

⁴ Osman Atilla, “Devlet Beşiğimizin Gönül Sesi”, *Türk Kültürü*, X/109, Ankara 1971, s. 49-54.

⁵ Bahaeddin Ögel, *Türk Mitolojisi*, I. Cilt, TTK Yayınları, Ankara 1998; Aynı mlf., *Türk Kültür Tarihine Giriş*, X Cilt, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 2000.

olay ve ritüellerin ve yine örneğin yağmur dualarının,⁶ kurban süslemelerinin,⁷ dağ başlarına izafe edilen kutsallığın,⁸ ağaçla ilgili inanışların⁹ vs.nin tarihin derinliklerinden sızarak gündelik yaşamımızdaki yerlerini aldıkları ortaya konmuştur. Gelenek ve görenekler adı altında incelenen tüm toplumsal olayların, tarihin dayanıklılık göstererek mevcut yaşantılarda ortaya çıkan kalıntıları¹⁰ oldukları bilinmektedir. Ancak tüm bu değerli bilgi birikimine rağmen, tarihin grup davranışımıza, grup psikolojimize etkisi hakkında doğrudan sorular sorulmaktan, “mevcut grup yaşantılarının (davranışının) tarih içine uzanan psikolojik dinamikleri var mıdır?” gibi bir soru sorarak cevabının aranmasına çalışılmamıştır.

Eğer Freud ve Jung gibi büyük psikoloji anlatısı kurucularının ve izleyicilerinin yolunu körü körüne adımlamayı ve tarihi bizim zihnimizin ürünleri olan kavramlar içine tepmeyi reddedip, bilimsel olarak ‘mevcut grup yaşantılarının (davranışının) tarih içine uzanan psikolojik dinamikleri var mıdır?’ sorusuna bir cevap arayışına girmişseniz daha önce cevaplamamız gereken başka sorular, aşmanız gereken başka engeller vardır.

Beşerî bilimlerin alanında en önemli sorunlardan birisi, felsefe yapmakla bilim yapmanın birbirlerine karıştırılmasıdır. Örneğin, “insanın toplumsal bilincini toplumsal varlığı belirler” ya da “insan, toplumsal ilişkileri toplamıdır” gibi Marksist felsefi tezler, tez olarak oldukça can alıcı ve şiktirlar ama onlara gereksiz bir bilimsellik atfedersek, bilimsel düşünceye uzaklığımızı göstermiş olmaktan başka bir iş yapmış olmayız. Felsefe ve beşerî bilim arasındaki farkı bir benzetmeyle açıklamaya çalışırsak şunu söyleyebiliriz: İnsan zihninin kendi üzerine düşünme, önerme oluşturma ve mantığa vurma özelliklerinin “tezler” şeklinde üretildiği “Felsefe”nin ihtişamlı fildişi kulelerine göre sıkı bir kavramsallaştırmaya, kanıta ve yanlışlanabilirliğe dayalı “beşerî bilimler”, bir manzara resmi gibidir.

⁶ Orhan Acıpayamlı, “Türkiye’de Yağmur Duası-II”, *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, XXVI/1-2, Ankara 1964, s. 221-250.

⁷ Abdülkadir İnan, “D. K. Zelenin’in *Kult ongonov v Sibire* Adlı Eseri Hakkında: Sibirya’da Ongon Kültü”, *TTK Belleten*, VI/23-24, Ankara 1942, s. 121-126.

⁸ Hasan Eroğlu, “Dağbaşı Abideleri ve Kösedag Şehitliği”, *Türk Kültürü*, Ankara 1972, X/113, s. 279- 284.

⁹ Hikmet Tanyu, “Türklerde Ağaçla İlgili İnanışlar”, *Türk Folkloru Araştırmaları Yıllığı 1975*, Ankara 1976, s. 129-142.

¹⁰ Ümit Hassan, *Eski Türk Toplumunu Üzerine İncelemeler*, Alan Yayınları, İstanbul 2000, s. 98.

Beşerî bilimler bir manzara resmi gibi ama bu resme de yakından baktığımızda beşerî bilim dallarının çok farklı yerleşimler gösterdiği, aralarında oldukça önemli farklılıklar olduğu görülecektir. Beşerî bilimlerin bu karmaşık yapısını uzun yıllar sosyal bilimlerin “en katı alanı” dediği iktisatta çalıştıktan sonra, bakışına tarihsel boyut kazandırmak istediği için sosyal bilimlerin “en yumuşak alanı” dediği¹¹ tarihte, özel olarak Türk tarihinde incelemelere girişen Sencer Divitçioğlu, çok iyi fark etmiştir. Ona göre “tarihçi incelediği başkasıyla zaman içinde, yani artsüremliler olarak” diğer beşerî bilim dalları (ki onun örneğinde antropoloji) ise “mekân içinde, yani eşsüremliler olarak mesafeleştirdiğinden, metodolojik olarak, bu iki bilim dalı birbirini tamamlar... durağan antropoloji ile devingen tarih iç içe geçer”.¹² Divitçioğlu, tarihi tek başına bir bilim değil de hep bir “Tarih +” olarak algılamak gerektiğini düşünmektedir. “Buradaki (+), beşerî bilimler metodolojisidir. Tarih bilimi soyutlama işlemini beşerî bilimlerden ödünç aldığı model, yapı, işlev, kategori, aksiyomatik, diyagram gibi aletleri kullanarak gerçekleştirir.”¹³ Divitçioğlu'na göre son zamanlarda, beşerî bilim alanında çalışanlar ve tarihçiler, çalışmalarını arasında bir kaynaşma olmasının gerektiğini fark etmişler ve disiplinler arası bu kaynaşmanın sonucu olarak örneğin antropolojik tarih ya da tarihsel antropoloji gibi alanlar türemeye başlamıştır.¹⁴

Her ne kadar “psikolojik bilimler”e oldukça yabancıysa da Sayın Divitçioğlu'yla benzer bir yolculuktan geçtik ve beşerî bilimler alanına benzer bir bakışa sahibiz. Onun “katı” dediği bilim türlerine biz “sıkı”; onun “yumuşak” dediklerine ise biz “esnek” bilim diyoruz ve tıpkı onun gibi çalıştığımız grup psikolojileri alanının tarihsel boyutlarına ilgi göstermeden önce, uzunca bir süre beşerî bilimler için(de) sürdürülen yöntem tartışmalarıyla¹⁵ ve insanın grup-varlığının nasıl ele alınması gerektiği

¹¹ Sencer Divitçioğlu, *Ortaçağ Türk Toplumları Hakkında*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2001, s. 37.

¹² S. Divitçioğlu, *a.g.e.*, s. 14.

¹³ S. Divitçioğlu, *a.g.e.*, s. 32.

¹⁴ S. Divitçioğlu, *a.g.e.*, s. 14.

¹⁵ Erol Göka, Abdullah Topçuoğlu, Yasin Aktay, *Önce Söz Vardı: Yorumamacılık Üzerine Bir Deneme*, Vadi Yayınları, Ankara 1996; Erol Göka, *Varoluşun Psikiyatrisi*, Vadi Yayınları, Ankara 1997; Aynı mlf., “Psikoterapinin ‘Sağlam Bir Bilim’ Olarak Kurulması Mümkün müdür?” *Bilimlerin Vicdanı Psikiyatrisi*, Ütopya Yayınları, Ankara 1999, s. 68-79.

sorunuyla¹⁶ uğraştık. Bu uğraşının sonuçlarını yukarıda “beşerî bilimlerin bir manzara resmine benziyor” diye özetlemiştik. Bu manzara resmine biraz daha yakından bakacak olursak:

“Sosyoloji”, “antropoloji”, “sosyal psikoloji”, pozitivist-ampirisist bilimsel bakışı içlerine almakla, bir ölçüde bir bilim dalı olmanın ve güvenilir bilgi üretmenin hazzını yaşarlar ve beşerî bilimlerini benzettiğimiz manzara resminin âdeta “bulutları”dırlar. Grup psikolojisinin tarih içindeki izlerini sürmeye kalktığımızda, “sosyal antropoloji”nin, “gündelik hayat tarihi”, “gündelik hayat sosyolojisi”, “toplumsal tarih” ya da “tarihsel sosyoloji” gibi isimler alan bilim yoresinin görece muhkem, belli belirsiz de olsa sınırları çizilmiş tepelerinden pür neşe yuvarlanarak dibi belirsiz bir krater gölüne düşersiniz. Kalkıp üzerinizi silkelediğinizde de tüm bu bilim yörelerinden öğrendiğiniz bilgilerin dökülmesini beklersiniz, grup psikolojisinin verilerine ulaşabilmek için. Bu bilim yöreleri de elbette grup davranışıyla uğraşırlar ama, sosyal antropoloji yalnızca evlenme, doğum, ölüm vs. gibi ritüellerle sınırlıyken diğer bilim yöreleri, toplumsal davranışın değişen yanlarıyla ilgilenirler.

‘Mevcut grup yaşantılarının (davranışının) tarih içine uzanan psikolojik dinamikleri var mıdır?’ sorusuna cevap ararken bilim dünyası içinde çalıştığımız alanı da belirlemek zorundasınız; bu alana bugün için “Psikolojik Tarih” ya da “Tarihsel Psikoloji” (psychohistory) denilebilir. Yukarıda sözünü ettiğimiz nedenlerle, son yıllarda örneğin antropoloji alanında “antropolojik tarih” veya “tarihsel antropoloji” adı verilen bir bilimsel gelişme olmuşsa¹⁷ aynı türden bir gelişme tarih ve psikolojinin kesişim noktasında da baş göstermiştir. Gerçekten de henüz bugün psikanaliz, tarih felsefesi ve ampirik psikolojinin ilginç bir amalgamından ibaret olsa da tarihin içinde psikolojik unsuru ayrıştırma girişimleri kendini fark ettirmeye, bilim dünyasında kendisine bir yer açmaya başlamıştır. “Tarihsel Psikoloji”, tarihteki büyük kişiliklerin yaşantılarının, psikolojilerinin ve özellikle çocukluklarının incelendiği “psikobiyoğrafı”nin, aile-içi dinamiklerin tarihsel görüntülerinin incelenmesiyle sınırlı gibi görünse de bir tarihsel olaya neden olan grup dinamiklerini araştırmayı hedeflediğini de belirtir. “Grup dinamikleri” alanı, “Tarihsel Psikoloji”nin “Politik

¹⁶ Erol Göka, “İnsanın Grup-Varlığı”, *Avrasya Dosyası*, 6/3, Ankara 2000, s. 315-351.

¹⁷ Bernard S. Cohn, *An Anthropologist Among the Historians and Other Essays*, Oxford University Press, Delhi 1987.

Psikoloji”ye en çok yaklaştığı alandır ve bu yüzden tarihsel psikolojiyle uğraşan birçok kimse aynı zamanda “politik psikoloji”yle de ilgilenmektedir.¹⁸

Grup psikoterapisinin ve toplumsal zihniyet psikanalizin en önemli isimlerinden olan Bion'un insan gruplarındaki davranış örüntülerinin bireysel davranışlardan farklılığını vurgulamak için önerdiği bir kavram olan “grup davranışı”,¹⁹ grup dinamikleriyle ilgilidir; küçük tedavi grupları için olduğu kadar büyük gruplar için de geçerlidir. Bion, grup davranışı kavramını kendi özel kavramsal sistematiği içinde kullanmaktadır.²⁰ Bizim kavramı bu araştırma için kullanmamız daha ziyade insanın grup varlığına uyan “bireysel”den farklı bir davranış örüntüsü olduğuna yapılan vurgu nedeniyleledir.

“Grup davranışında tarihsel boyut” araştırması disiplinler-arası bir çalışmadır ve en derindeki psikolojik unsuru saptamaya yöneliktir

‘Mevcut grup yaşantılarının tarih içine uzanan psikolojik dinamikleri var mıdır?’ sorusuna cevap ararken en genel olarak diğer beşerî bilimlerden tarafından ortaya konmuş olguların kazısına girişmişsiniz ve disiplinler-arası bir işbirliğine zorunlusunuz demektir. Bu kazıda bazı olguların toplumsal, ekonomik, coğrafi koşullara dayanıksız ya da kelimenin tam anlamıyla “toplumsal”, “ekonomik” ve “coğrafi” yani “zamana ve mekâna bağlı” oldukları ortaya çıkar. Onları belirleyen koşullar ortadan kalktığında bu olgular da silinip gider. Şu hâlde Tarihsel Psikoloji içinde çalışan birisi olarak sizin yapmanız gereken, disiplinler-arası işbirliği yaklaşımı içinde, grup yaşantıları geriye doğru izleyerek, bu yaşantılardaki, “zamana ve mekâna bağlı” unsurları birer birer ayıklayarak psikolojik dinamiklere

¹⁸ Lloyd Demause, *Foundations of Psychohistory*, Creative Roots Inc., New York 1982; Peter Loewenberg, *Decoding the Past, The Psychohistorical Approach*, Transaction Publishers, New Brunswick 1996; Jacques Szaluta, *Psychohistory: Theory and Practice*, American University Studies, New York 1999.

¹⁹ Wilfred R. Bion, *Experiences in Groups and Other Papers*, Tavistock Publications Ltd., London 1961.

²⁰ Toplumsal zihniyet analizi hakkında değerlendirmelerimizi ve Bion'un sistematiğine göre yapılmış bir analiz için bkz. Erol Göka, “İnsanın Grup-Varlığı”, 315-351; Aynı mlf., “Psikolojinin Kısacasında Tarih ve Toplum”, *Vücut*, Sayı 55, Ekim 2002, s. 62-64; Aynı mlf., F. Sevinç Göral, “Hiçbir Topluluk Aşağılık değildir: Irak'a Bakarken Unutulan Grup Psikolojisi”, *Stratejik Analiz*, Sayı 38, Haziran 2003, s. 89-93.

ulaşmaktır. Bu çabayı, yaptığımız “kazi” benzetmesinden ayrı olarak cilt ve kas gibi yüzeysel tabakaları sıyırarak kemik gibi en derin dokuları bulmaya çalışan bir “tarihsel otopsi” (teşrih) olarak da görebiliriz.

Türk tarihi için konuşacak olursak, örneğin Türklerin inanç sistemlerinin tarihsel-toplumsal koşullar ya da yaylak, kışlak gibi yaşam yeri seçimlerinde coğrafi koşullar tarafından belirlenmiş yönleri vardır. Türkler, Müslüman olduklarında, önceki inanç sistemleri tamamen olmasa da belirgin bir değişim geçirmiştir; aynı şekilde kent kültürüne uygun coğrafyalarda onların göçebelige uygun yaşam tarzları gözle görünür bir biçimde dönüşüme uğramıştır.

Ancak zamana ve mekâna bağlı olguların dinsel kültürle ve doğum, ergenlik, evlilik, ölüm, hastalık ve sağlık gibi sosyal antropolojinin konusu olan ritüellerle ilgili olanları toplumsal bellekte daha kalıcı bir yer tutar. “Toplumsal bellek” kavramı, konumuzla ilgili olarak çok önemlidir; büyük olasılıkla toplumsal bellek araştırmacıları, araştırma nesnelere ve onun beşerî bilimlerden tarafından ihmali konusunda bizimle benzer endişelere sahiptirler. Toplumsal bellek araştırmacısı bizim ‘mevcut grup yaşantılarının tarih içine uzanan psikolojik dinamikleri var mıdır?’ diye sordumuz soruyu “farklı grupların kendilerine özgü farklı anıları olduğunu kabul edersek, bir grubun kolektif anıları, o toplumsal grup içinde bir kuşaktan diğerine nasıl geçirilir?”²¹ diye sormaktadır. Bize göre toplumsal bellek veya kültürel bellek²² araştırmasıyla, grup davranışındaki tarihsel boyut araştırması bunca benzerliğine rağmen oldukça farklı içeriklere sahiptir. Toplumsal bellek araştırmacısı, bireysel alışkanlık belleğinin kültürel karşılığı olarak gördüğü toplumsal belleğin işleyişinin, bir kuşaktan diğerine aktarılışının nasıl olduğunu anlamaya çalışırken; grup davranışındaki tarihsel boyut araştırmacısı bir olgunun toplumsal bellekteki kalıcılık gücünü belirleyen şeyi sorun edinir. Bu nedenle de her iki araştırma farklı sonuçlara ulaşmaktadır.

Toplumsal bellek araştırmacısı, kuşaklar arasındaki bellek içeriklerindeki benzerliğin törensel uygulamalar, yani bedensel toplumsal bellek veya kültürel bellek içerikleri sayesinde sağlandığı sonucuna ulaşırken, grup davranışındaki tarihsel boyut araştırmacısı için, bir olgunun toplum-

²¹ Paul Connerton, *Toplumlar Nasıl Anımsar?*, Çev. Alaettin Şenel, Ayrıntı Yayınları, İstanbul 1999, s. 62.

²² Jan Assmann, *Kültürel Bellek: Eski Yüksek Kültürlerde Yazı, Hatırlama ve Politik Kimlik*, Çev. Ayşe Tekin, Ayrıntı Yayınları, İstanbul 2001.

sal bellekteki kalıcılık gücünü belirleyen şey, onun grup psikolojisiyle, bir topluluğun var kalma ve kendi varlığını yeniden üretme mücadelesiyle yakından bağlantılıdır. Elbette bu iki sonuç arasında, kimi zaman birbirinden ayırt edilemeyecek ölçüde çok sıkı ilişkiler vardır.²³ Örneğin yakın geçmişte, Bulgaristan'daki rejim değişikliği ve siyasal çözülme ve kaos döneminde yaşananları hatırlayalım. Bulgar yöneticileri, Türk ve Müslümanlara şiddet ve baskı uygulamış, Türk ve Müslümanların verdikleri tepkiler, birçok olaya ve sonuçta bir grup Türk'ün ülkemize göçüne neden olmuştu. Çoğumuzun zihninde bu olayın nedeni Bulgar yöneticilerin, Türklerin isimlerini değiştirme girişimi olarak kalmıştır. Oysa olayları yaşamış Türkler'le görüşüldüğünde isim değiştirmeden daha çok erkek çocuklarına sünnetin yasaklanmasının olayların başlamasında rol oynadığı görülecektir. Hiçbir şekilde İslâm dininin rükünlerinden birisi olmadığı hâlde “sünnet”, tıpkı ülkemizdeki “mevlid” olgusu gibi, dinin rükünlerinden bile daha önemli hâle gelmiştir. Toplumsal bellek araştırmacısının “törenselleşen” yanına ve bedensel toplumsal bellekteki derin etki gücüne işaret edeceği sünnetin bu gücü bize göre insan psikolojisindeki ve insanın grup-varlığındaki çok önemli rolünden gelmektedir. Dinsel kültürün ve sosyal antropolojinin ilgilendiği ritüellerin toplumsal bellekte bu kadar güçlü izler bırakmaları, onların grup psikolojisiyle ilişkisinden kaynaklanmaktadır. Hatta öyle ki, Yugoslavya örneğinde olduğu gibi (ki Türk tarihinde de bu alanda birçok örnek vardır) kimi zaman, aynı ırktan gelen topluluklar bile, toplumsal bellekleri farklı şekillendiğinden ve grup davranışlarını farklı semboller yönetmeye başladığından, birbirlerini boğazlamaktan geri kalmamışlardır.

“Grup davranışında tarihsel boyut” araştırması, değişim olarak tarihsel sürece karşı, tarihin devamlılık boyutunun araştırılmasıdır

Grup davranışının tarih içindeki psikolojik belirleyenlerini aramak, bir anlamda bir psikanalistin, bireyin mevcut davranışındaki yinelemelerin (replication) ta erken bebeklik yıllarına kadar uzanan, en baştaki dolayısıyla en köklü ve dolayısıyla en kalıcı dinamiklerini aramasını andırıyor. Yani grup davranışının tarihsel-psikolojik belirleyenleri, toplumsal, ekonomik ve coğrafi koşullara rağmen ayakta kalan, en direşken grup dina-

²³ Bu tartışmanın ayrıntısı için şu makalemize bkz. “Toplumsal Bellek Ya Da Topluluklar Nasıl Anımsar?”, *Virgöl*, Ekim 2003, s. 77-81.

mikleri anlamına geliyor. Grup davranışının psikolojik belirleyenlerini aramak bir bakıma tarihsel süreci açıklarken hep sorulan “değişimin toplumsal, ekonomik, kültürel ve coğrafi nedenleri” sorusunu ters yüz etmeyi, bu kez değişimi değil de “değişmeyen”i, “sabit kalan”ı sormayı gerektiriyor. İnsanların grup davranışlarının çok sağlam bir psikolojik temeli olduğunu söylemek, onların toplumsal teorilerde ileri sürüldüğü gibi pek de öyle kolayca yıkılamayacağı anlamına gelmektedir. Grup davranışının bir psikolojik temele sahip olması, onların belki de hiç değiştirilemeyeceklerini hesaba katmayı gerektirmektedir. Kim bilir belki bu yolla “gelenek”in psikolojisini araştırmış oluyoruz.

Tarihsel süreci yalnızca değişim boyutuyla ele aldığımızda, onun ekonomik, toplumsal ve siyasal birçok yönünü görürüz ama bu arada görece değişmeden kalan psikolojik yönü gözden kaçıırız. Psikolojik boyut, tarihin en yavaş değişen, neredeyse sabit boyutudur; tarih boyunca insanın ömrüyle ve fizyonomisiyle ilgili ortaya çıkan değişiklikleri düşünürsek, tarih içinde insan biyolojisinin bile psikolojiden daha hızlı yol aldığını söyleyebiliriz. Bugün insan toplulukları arasında görünen farklılıkların temelini de bu anlamda değişik grup psikolojilerine ve bu psikolojiye göre şekillenen grup davranışına bağlayabiliriz.

Bu noktada ilk kez 1920-30'larda psikolojiye, özellikle psikanalize ilgi duyan antropologların çabalarıyla gündeme gelen,²⁴ daha sonraları “kültürel antropoloji” ve “kültürler arası psikoloji” gibi alanlarda öne çıkan tartışmalara konu olan ve hatta “psikolojik antropoloji” adı altında yeni bir dalı olması önerilen,²⁵ “kültür ve kişilik”²⁶ temalarının da, grup davranışında tarihsel değişime direnen yanlarla ilişkili olduğunu belirtmeliyiz. “Psikolojik Antropoloji” kadar bilimsel bir çerçeveye yerleşmemiş olsalar da beşerî bilimlerde yaygın biçimde ve özensizce kullanılan “kültür”, “kimlik” ve “ulusal kişilik” kavramları, özel bir tanım alanı özellikle vurgulanmamışsa, çoğu zaman bizimkine benzer endişelerle hareket eden araştırmacılar tarafından toplumsal davranıştaki değişime dirençli yanları

²⁴ Gustav Jahoda, “Theoretical And Systematic Approaches In Crosscultural Psychology”, *Handbook of Cross-Cultural Psychology, I, Perspectives*, Der. H.C. Triandis, W.W. Lambert, Allyn & Bacon, Boston 1980, s. 69-141.

²⁵ Francis L. K. Hsu, *Psychological Anthropology*, Schnekman, Cambridge 1972; Philip K Bock, *Continuities in Psychological Anthropology: An Historical Introduction*, Freeman, San Francisco 1980.

²⁶ Anthony F.C. Wallace, *Culture and Personality*, Random House, New York 1970.

ifade edebilmek için kullanılmışlardır. Örneğin “Türk kültür tarihi”,²⁷ “Türk kimliği”,²⁸ “Türk kişiliği”,²⁹ dendiğinde çeşitli dallardan araştırmacılar, “Türk” denilen insanlardaki benzer davranış örüntülerine gönderme yapmak endişesi taşırlar. Biz bu başlıklar altında üretilen birçok çalışmadaki değerin farkındayız; ama aynı şekilde akademideki bu kavramların, “grup davranışı” adını verdiğimiz olguyu tam olarak içer(e)-mediklerini ve tanım alanlarındaki belirsizlik, ideolojik ve hatta siyasal içerimler taşımaları nedeniyle bilimsel bir çalışma için elverişli ve yeterli olmadıklarını düşünüyoruz.

Bilimsel endişelerle hareket eden psikoloji ve antropolojideki kültür-kişilik araştırmaları kabaca dörde ayrılır:³⁰

a) Konfigüyonalistler (1920-1940): Margaret Mead ve Ruth Benedict'in temsil ettiği bu yaklaşıma göre, kültür ve kişilik âdeta özdeş-tirler; tıpkı psikolojideki kişilikler gibi, kültürler de organize olmuş, kaplılaşmış, karmaşık yapılarıdır ve bir kültür, bir toplumun kişiliğidir.

b) Temel ve modal kişilik yaklaşımı (1935-1955): Bir psikiyatrist olan Abram Kardiner ve bir antropolog olan Ralph Linton tarafından temsil edilir. Onlara göre kültür ve kişilik aynı şeyler değildir; kültürün birincil kurumları olan, hayatta kalabilme etkinlikleri, aile organizasyonu ve toplumsal pratikler, önce temel kişilik yapısına, sonra da din, mit ve folklor gibi ikincil kültür kurumlarına yol açar. Temel kişilik, tikel kültürün, yaşamın ana gerçekliklerine uyumudur. Daha sonradan Cora DuBois, temel kavramının iddiasını biraz yumuşatarak daha çok sıklıkta olanı ifade edebilmek için modal kavramını tercih etmiş ve “modal kişilik”ten söz etmiş ve böylece kültür ve kişilik arasındaki mesafeyi biraz daha açmıştır.

c) Ulusal karakterciler (1940'tan bugüne): Her ne kadar Bock, ulusal karaktercilerin Clyde Kluckhohn ve Alex Inkeles tarafından temsil edildiğini söylese de, meslekten ya da amatör³¹ birçok kimsenin ulusal karakter analizine giriştikleri bilinen bir gerçektir. Ruth Benedict'in kısıtlayıcı

²⁷ Şerafettin Turan, *Türk Kültür Tarihi*, Bilgi Yayınevi, Ankara 1990.

²⁸ Bozkurt Güvenç, *Türk Kimliği*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1993.

²⁹ Doğan Ergun, *Türk Bireyi Kuramına Giriş*, Gerçek Yayınları, İstanbul 1991; Aynı mlf., *Kimlikler Kısacasında Ulusal Kişilik*, İmge Yayınları, Ankara 2000.

³⁰ Philip K. Bock *Rethinking Psychological Anthropology: Continuity and Change in the Study of Human Action*, Freeman, New York 1988.

³¹ Turgut Akpınar, *Türk Kültür Tarihinden Esintiler*, Kitabevi, İstanbul 2003, s. 11-26.

estetisizm ve fanatik militarizm olarak niteliği Japon karakteri çalışması,³² Erich Fromm'un Alman toplumunda her zaman var olduğunu ve Nazi döneminde kökleştiğini söylediği, Almanların otoriteryen ulusal karakteri çalışması³³ ve Gorer ve Rickman'ın³⁴ uzun dönem dışsal bir otoriteye boyun eğip kısa devrimci başkaldırıcıyı, bebek kundaklama âdetine bağlayarak Rus ulusal karakteri ilân ettikleri çalışmaları bunların en bilinenleridir.

d) Kültürler arası araştırmacılar (1950'den bugüne): John Whiting ve Robert LeVine tarafından temsil edilirler ve öncekilerden farklı olarak dikkatlerini tek bir kültürle kişilik arasındaki ilişkiye yoğunlaştırmazlar; kültürler arası ilişkileri inceleyerek kültürel ve kişilik değişkenlerini anlamaya çalışırlar. Ancak çağdaş kültürler arası psikologlar, kültür ve kişilik arasındaki tüm bu çalışmaları, hem teorik hem metodolojik olarak sorunlu görürler ve ihtiyatla karşılarlar: onlara göre, kültür ve kişilik kavramları arasında tüm toplumu karakterize eden global eğilimler ve tekbiçimlilikler bulmaya çalışan bu girişimler, gruplar içindeki değişkenleri, bireyler arasındaki farklılıkları görmezden gelirken aynı şekilde gruplar arasındaki farklılıkları da abartırlar.³⁵ Daha yakın zamanlarda LeVine³⁶, bireyler(in davranış örüntüleri ve zihinsel işleyişleri) ile (toplumsal, kültürel, ekonomik, politik) çevreleri arasındaki ilişkiyi karşılaştırmalı olarak inceleyebilmek için “psikolojik antropoloji”, “kültürler arası (cross-cultural) psikoloji” ve “kültür-ötesi (trans-cultural) psikiyatrisi”yi birleştiren, ama çağdaş kültürler arası psikologlardan benzeri eleştiriler alan yeni bir öneri getirmiştir.

Sözünü ettiğimiz tüm bu yaklaşımlar, tematik olarak, bizim “grup davranışında tarihsel boyut” araştırmamızla yakından ilgilidir; ama aynı zamanda teorik ve metodolojik olarak oldukça farklıdır. Teorik olarak fark, bizim bireysel psikolojiden üretilen yaklaşımlar ve kavramlarla asla bir rekabet içinde olmayışımızdan gelir. “Kişilik” bireysel psikolojinin kavramıdır ve grup davranışıyla köklü bir ilgisi yoktur. “Grup davranışı” kavramı, bireyin kişisel davranışı ile grup üyesi olarak davranışı arasında

³² Ruth Benedict, *The Chrysanthemum and the Sword*, Houghton Mifflin, Boston 1946.

³³ Erich Fromm, *Escape from Freedom*, Farrar and Rinehart, New York 1941.

³⁴ Geoffrey Gorer, John Rickman, *The People of Great Russia*, Norton, New York 1949.

³⁵ John W. Berry, Ype H. Poortinga, Marshall H. Segall, Pierre R. Dasen, *Cross-Cultural Psychology: Research and Applications*, Cambridge University Press, Cambridge 1992, s. 183.

³⁶ Robert A. LeVine, *Culture, Behaviour and Personality*, Academic Press, New York 1982.

bir fark olduğunu öne sürer. Hangi kişilik özelliklerine sahip olursa olsun, birey, grup olarak ya da kendisini o gruba aitmiş gibi hissetmesinin dışavurumu olarak, zaman zaman kişilik özelliklerinin ötesinde bir davranış sergiler. Bizim ilgi alanımız, işte bu türden davranış örüntüleri ve onların tarih içindeki uzantıları, izleridir. Yine teorik olarak, daha önce ifade etmeye çalıştığımız gibi, “ulusal” kavramını da iki yüze yakın tanımlı olduğu kabul edilen “kültür” kavramını da,³⁷ ideolojik-politik deformasyonlara açık ve belirsiz nitelikleri dolayısıyla bilimsel bakımdan çalışmaya uygun bulmuyoruz. “Kültür” kavramıyla ilgili benzeri güçlükler, “belirli bir etnik birliğin arkeolojideki yansıması”nı ifade edebilmek amacıyla üretilen “arkeolojik kültür” kavramıyla ilgili olarak da yaşanmış, bizimkine benzer gerekçelerle bu kavram reddedilmiştir. Bu kavramın muhaliflerinden birisinin şu sözleri gerçekten çok aydınlatıcıdır: “Tek çözümü, ayırt edici bir arkeolojik birim olarak... kültür kavramının tümüyle terk edilmesinde görmekteyim. Çoğu zaman arkeolojik verilerden çıkan, belirli bir toplumsal gerçekliğe dayanması gerektiği düşünülen gerçek örüntüleri takip etmeyi düşünmek yerine, tamamen kendi icadımız olan kategorileri dayatıyoruz”.³⁸

Bize göre, kültür gibi belirsiz kavramlar yerine, insan topluluklarını araştırmak için en uygun duran kavram, “grup” kavramıdır. Ulus, kabile vs. gibi insan toplulukları, bir insan grubunun evrensel tüm özelliklerini gösterirler; onların yegâne farklılıkları niceliksel olarak büyük oluşlarıdır. Grup kavramının bilim dünyasındaki yeri oldukça sağlam ve tanımlıdır; küçük gruplar oluşturmak ve onları ampirik olarak incelemek, küçük gruplardan elde edilen bilgileri, büyük gruplara aktarmak mümkündür.

Yöntemsel farklılar ise, bizim çalışmamızı “Tarihsel Psikoloji”ye yaklaştırır; çünkü biz kültürler, toplumlar vs. denilen büyük grupların arasındaki farklılıkların neler olduğuyla ilgili değiliz; bir büyük grupta “şimdi” görülen ve görüldüğünde hemfikir olunan bir davranışın tarih içindeki sebatını ve kalıcılığını sorun ediniyoruz ve bu nedenle, şimdiki davranışların izlerini sürebilmek amacıyla tarihe bakıyoruz. Şimdiki davranış örüntülerinin belirlenmesinde beşerî bilimlerin, bu örüntülerin tarih içindeki izlerinin sürülmesinde Türkiyat’ın ortaya çıkardığı olguları bir araya getirmeye ve onları grup davranışıyla ve toplumsal zihniyetle ilgili psikoloji teorilerine göre yorumlamayı esas alıyoruz.

³⁷ Oğuz Adanır, “Kültür ile Zihniyet”, *Doğu Batı*, Sayı 23, Ankara 2003, s. 23-36.

³⁸ Pavel Dolukhanov, *Eski Ortadoğu'da Çevre ve Etnik Yapı*, Çev. Suavi Aydın, İmge Kitabevi Yayınları, Ankara 1998, s. 51.

“Türk grup davranışı”, “grup davranışında tarihsel boyut” araştırması için tasarlanmış bir örneklemdir

Grup davranışı kavramını, grup kavramının içeriğine göre değiştirmemiz, aileye kadar küçültmemiz, bir boya ve ulusa kadar genişletmemiz mümkündür. Bu nedenle de “grup davranışında tarihsel boyut” araştırması, araştırmacının belirlediği her türlü örnekleme göre tasarlanabilir. Tarihsel boyutun en iyi çalışılabileceği örneklemlerden biri de tarih incelemeleri, etnoloji, dilbilim ve sosyal antropoloji çalışmalarının bir arada yürütüldüğü Türkiyat gibi oldukça sağlam bir bilgi yapısına sahip olan “Türk grup davranışı”dır. Bu yüzden insanın grup-varlığı ve grup davranışıyla ilgili genel teorik çerçeve oluşturma çabalarımızın ardından bir süreden beri, “Türk grup davranışı” olgusunu incelemeye çalışıyoruz.

Söylediklerimizi somutlaştırmak için dikkatimizi Ankara'nın Kızılay meydanına yoğunlaştıralım örneğin. Kızılay Meydanı'nda izlediğimiz insan manzaraları, bir Avrupa kentindekinden farklıdır. İnsanların Kızılay'da trafik ışıklarını hiçe sayarak, âdeta çiçeklere basarak karşıdan karşıya geçmeye çalışmaları; otomobillerini ata biner gibi birbirlerinin haklarını azamî ölçüde ihlâl ederek kullanmaları; kadınların ve erkeklerin bedenlerini taşıma, selamlaşma, kucaklaşma, öpüşme biçimleri bir Avrupa kentindeki insan davranışlarına benzemez. Böyle farklılıkları kimileri “kültürel farklılıklar” başlığı altında ele alabilirler; Kızılay'daki manzarayı “çarpık kentleşme”, “hızlı sosyo-ekonomik dönüşüm” gibi kavramlarla açıklamaya girişebilirler. Bunlara yani “tarihin değişim boyutu”na ve “değişimin toplumsal, ekonomik, coğrafi belirleyenleri olduğu tezi”ne elbette bir itirazımız olmaz. Biz fazladan olarak “tarihin değişim boyutu”nun grup davranışlarındaki farklılık olgusunu yeterince tüketici biçimde açıklayamadığını, görece sabit kalan psikolojik boyutun da dikkate alınması gerektiğini ileri sürüyoruz. Örneğin Ankara'nın Kızılay Meydanı'nda “fark” olarak gördüğümüz olguların izlerini retrospektif olarak Türk tarihinde aramak, en gerilere uzanan tutum ve davranışları “Türklere özgü” ya da “Türk grup davranışı” olarak adlandırıyoruz.

“Türk grup davranışı”yla ilgili bu söylediklerimizi bir bakıma ünlü Türkiyatçı Jean-Paul Roux da kendi açısından sorun edinmektedir. Önceleri İslâmiyat içinde yer alan Türkiyat'ı bir bilim olarak kurabilmek için ona uygun bir nesne, tarihte “Türk” adı altında toplanabilecek ve ortak paydalar gösteren bir grup olduğunu göstermek gerekmektedir: “Sibirya'da orman avcısı bir Yakut'la, bozkırda hayvan yetiştiricisi bir Kazak,

Sinkianglı bir çiftçiyle İstanbullu bir kentli arasında ortak ne olabilir? Bir Hun savaşçısı ile VIII. yüzyıldaki Moğolistanlı bir kervancı, X. yüzyılda Türkistan vahalarında Budist bir kesik, XIII. yüzyıldaki gizemci bir Müslüman, XVI. yüzyılda Avrupa'da savaşan bir Osmanlı paşası, XVIII. yüzyıldaki Kuzey Afrikalı bir korsan, çağdaş Altaylardaki bir şaman, komünist şair Nazım Hikmet ya da Yol filmi yapmış olan sinemacı arasında bir soy ilişkisi bulunduğu nasıl düşünülebilir? Ve kuşkusuz, iki bin yıl boyunca ve Avrasya'nın bir ucundan diğerine yaşam koşulları hiç de aynı olmamıştır. Siyasal, ekonomik, kültürel koşullarda köklü değişiklikler oldu. Ama bazı gelenekler varlığını sürdürüyor. Ben kendim Afganistan'daki Türk köylülerinde, Anadolu'daki göçebe ve yerleşiklerde, anlaşılmaz duruma gelmiş olmakla birlikte, çok zaman pek az değişmiş olarak çağımızın birinci bin yılının son yüzyıllarında güney Sibiry'a'da yazılmış metinleri doğrulayan kuttörenler buldum. Öte yandan Ortaçağın başlangıç dönemindeki Uygur toplumlarına, Hazer Denizi kıyısındaki krallığa, Altınordu Devleti'ne ve Osmanlı İmparatorluğu'na kendine özgü olduğunu veren bazı tutum ve davranışlar da aynı kalmıştır”.³⁹ Şimdi bizim aradığımız Türk grup davranışından bazı örnekleri, psikolojiden bakarak değil, kendi çalışma alanı olan Türkiyat'ın nesnesini ararken buluyor tarihçi Roux: “Maddi ve manevi sağlamlık; yüksek onur; verilen söze sadık kalmak; ihanet edenlere karşı acımasızlık; ırkçılık yokluğu; çok belirgin askerî anlayış ve buna uygun özel nitelikler; gözüpeklik; savaşanlar arası dayanışma; üste kesin itaat; kendisinin ve başkalarının yaşamını hiçe saymak; idarecilik ve muhasebe anlayışı; arşivleme konusunda özel eğilim; toplumsal sınıflar çok güçlü biçimde yapılanmış olmakla birlikte, toplumsal sınıflar arasında bir sınıftan diğerine geçmede büyük kolaylık; bilim ve sanat koruyuculuğu sevgisi; din alanında, bitmek tükenmek bilmeyen bir merak olarak, Hıristiyanlığa düzen verme çabası”.⁴⁰

Bizim tam da yapmak istediğimiz, Roux'un, Türkiyat'ın nesnesini ararken biraz da çala kalem söylediklerini, daha açık ve belirli bir yöntembilgisinin eşliğinde daha sağlam kanıtlara, psikolojik gözleme ve yoruma dayalı olarak ifade etmeye çalışmaktır.

³⁹ Jean-Paul Roux, *Türklerin Tarihi*, Çev. Galip Üstün, Milliyet Yayınları, İstanbul 1998, s. 15-16.

⁴⁰ J-P Roux, *a.g.e.*, s. 16.

“Türk grup davranışı”nda ifade edilen “Türk” kavramında biyolojik-ırksal özellikler değil ortak yaşantıya, yaşam kültürüne ve dile dayalı özellikler esastır

Buraya kadar söylenenlerle ilgili bir bakış sağlanabilmişse bile, bu bakış, “Türk” kavramının içeriğinin ne olduğunda, zımnen bir oyaşma sağlandığı inancı içinde başarılmıştır. Oysa bu o kadar kolay sağlanabilecek bir oyaşma değildir. “Türk”ün kim olduğu, oldukça tartışmalı bir konudur. Grup davranışından ve grup psikolojisinden bahsederken birden bire, ırksal çağrışımlar yaptıracak biçimde “Türklerden” ve onların “grup davranışı”ndan söz etmeye başladığımızın farkındayız.

Burada “Türk” adı asla yalnızca bir ırkı ve soyu kastetmek için kullanılmamıştır; amacımız “davranışların ırka özgü nitelikleri” gibi beyhude ve sahte-bilimsel bir çaba değildir. “İrk”ın bilimsel olarak kullanışlı bir topluluk yapısı oluşturmadığı açıktır. Zaten beşerî bilimlerde ve bu arada bizim alanımızda her ne kadar ırkçı izlenimler veren girişimler varsa da, “saf ırk” tamamen hayalî bir varsayım olduğundan hiçbir zaman bir ırk bir bilimin nesnesini oluşturmamış; “etnisite” kavramıyla bir ırk kastedilmemiştir.⁴¹ “Etnik psikoloji”yi veya “etnopsikiyatri” kavramını bizim bu çalışmamızda kullandığımızı yakın anlam içeriklerinde, yani ırk ve soydan ziyade ortak yaşantı ve yaşam kültürünü kullanan araştırmacılar vardır.⁴² Biz de çalışmamızı böyle bir çerçeveye oturtabilir; bu kavramların içinde bir tanım alanı bulmaya çalışabiliriz. Ancak biz “etnik” kavramını da “kültür” kavramı gibi bilimsel olmayan çağrışımları nedeniyle kullanmamayı tercih edeceğiz.

Tekrar sorumuza dönecek olursak: Peki kimdir bu “Türkler”? ya da “Türk” dediğimizde bir ırksal kategori değilse kastettiğimiz, nedir? “Türk halklarının etnik yapısı ve oluşumu ile ilgili tartışmada, göçebe çobanlarının olağanüstü hareketliliği, çoğunlukla etnos-boy bileşenlerinden bazılarının değiştiği, siyasi oluşumların çözülme ve yeniden şekillenmesindeki hızı akılda tutulmalıdır. Bir etnik oluşum tartışması toprak ve insan arasındaki farkı da göz önüne almalıdır. Kendilerinin çoğunlukla çeşitli boy

⁴¹ Vamık Volkan, *Kanbağı: Etnik Gururdan Etnik Teröre*, Bağlam Yayınları, İstanbul 1999, s. 32.

⁴² François Laplantine, *Etnopsikiyatri*, Çev. Nilüfer Aldemir, Ütopya Yayınları, Ankara 2001.

kökenleri ve etnik tarihleri olan Türk toplulukları, çok karmaşık etnik mazileri toprakların efendisi oldular...

Nüfusun ve daha az olarak dilin bu çeşitliliğine bakılarak, siyasî tarihteki uzaklaşmalara bakmaksızın, gerçekten bir ‘Türk tarihinden’ bahsedebilir miyiz? Karmaşık bir dil ilişkisinden başka Osmanlıları ve Yakutları birleştiren şey nedir? Öyle görünüyor ki geniş manada bir ortak kökenden başka onları rapteden bir şey yok. Fakat Türk halklarının ezici çoğunluğunun, köken ve dil gibi ortak noktalara ilaveten, büyük ölçüde ortak bir tarihi ve ondan mülhem kültürü vardır. Türk halklarının ezici çoğunluğu (genellikle farklı ölçülerde olsa da) büyük Avrasya göçebe devletlerinin (Hunlar, Göktürkler, Cengizliler, Timurlular) parçası olmuşlardır. Bu devletlerde gelişen kurum ve gelenekler, Roma İmparatorluğu'ndakilerin, Avrupa'nın siyasî kültürünü şekillendirmesinden farklı olmayan bir rol oynadılar. Bu yüzden Osmanlıları, Tatarları, Özbekleri ve daha mesafeli olarak Çuvaşları birbirine bağlayan ortak siyasî ve kültürel ipler vardır. Aynı zamanda önemli ayrılma noktaları da bulunur; bazı bilginler ortak unsurları, bazıları ise ayrılıkları pek hesaba katmazlar. Günümüzdeki siyasî mülahazalar, alınan konuyla büsbütün ilgisiz değildir. Millî veya etnik bilinç seviyelerini ölçmek genellikle zordur. Bunlar bir toplulukta fertten ferde ve de topluluktan topluluğa değişirler. Ortaçağ insanlarının tavırlarını değerlendirmek ise, zaman aralığı ve kaynak kıtlığı sebebiyle daha zordur....

Olayların çoğunu yazılı kaynaklarımız ateş böceği edasıyla aydınlatıyor. Bazen dilbilimsel, arkeolojik ve etnolojik veriler önemli bilgi sağlıyor... Sorunlar ve yorumlar çok fazla. Buna tam olarak algılanamamış tarihî gerçeği kurnazca veya açıktan açığa çarpıtan millî tarih yazımlarının dayatmaları da eklenmektedir” diyen Türkiyatçı Golden'in⁴³ endişelerini tümüyle paylaşmamak imkânsızdır. Ama bir yandan da belirsizlikler var diye, bilimsel çalışmadan gizlenmemesi gereken çok önemli bir soru olarak “grup davranışında tarihsel boyut” araştırması durmaktadır. Biz böyle bir ortamda bir orta yol bulmaya çalışacağız. “Türk” kavramının içeriğini mümkün olan en yüksek oydaşmayı sağlayacak bir tanımla doldurmaya çalışırken, “Türk grup davranışı” olarak nitelediğimiz davranışlarda da, gerek şimdiki gerek tarihsel davranışların belirlenmesinde, başta Türki-

⁴³ Peter B. Golden, *Türk Halkları Tarihine Giriş*, Çev. Osman Karatay, Karam Yayınları, Ankara 2002, s. 11-12.

yatçı olmak üzere ilgili bilim çevrelerinin “kanıtlanmış” ve “apaçık” olarak gördükleri olguları temel alacağız.

Kimlerin “Türk” oldukları ve Türk olmanın ölçütleri hakkında, uzunca zamandan beri akademide ciddi bir tartışma vardır.⁴⁴ Elbette bu tartışmayı izliyoruz, ancak bizim görevimiz, Türklerin tarih içinde, bir etnisite olarak yerlerini almalarının öyküsüyle ilgilenmek veya Türklüğü gösteren ölçütleri saptamak değil; tüm bu tartışma ve değerlendirmelerin sonucunda “Türk” oldukları kabul edilen toplulukların tarih boyunca görülen, tarihe direnen grup davranışlarını incelemektir.

Kimlerin “Türk” olduklarıyla ilgili en yüksek oydaşmanın sağlandığı tanım, “dilbilimsel” olandır. Bu tanıma geçmeden önce, daha iyi anlaşılmasını sağlamak amacıyla, dil-davranış arasındaki ilişkiler hakkında felsefi bir tezi gündeme getirmek istiyoruz.

“Saf ırk” iddialarının sahte-bilimsel nitelikleri bir yana, bizim bakışımıza göre tarihsel bilgi, insanların grup davranışlarına onların bir gen havuzunu paylaştıklarından yani ırksal özelliklerinden daha çok ortak yaşam pratiklerini birlikte yaratmalarının daha çok katkı yaptığını göstermektedir. Ortak yaşam pratiklerini birlikte yaratmak ise ancak bir dili konuşmak, o dille düşünmekle mümkündür. Aynı dili konuşmaktan kaynaklanan ortak yaşam pratikleri, *Tractatus*'taki mantıksal atomcu görüşlerinden vazgeçerek, dili birleşik bir yapı değil, bazı farklı altyapılardan ve dil oyunlarından oluşan bir çokluk olarak düşünen *Felsefi Soruşturmalar*'ın Ludwig Wittgenstein'ı izlendiğinde kolayca kavranabilir. *Felsefi Soruşturmalar*'ın Wittgenstein'ına göre bir dili öğrenme süreci, temelde bir telkin ve alıştırma sürecidir. Bir dili öğrenirken çocuk bir yaşam biçimine kabul edilir. “Eğer dilin bir iletişim aracı olması gerekiyorsa yalnızca tanımlarda değil aynı zamanda yargılarda da uzlaşma olmalıdır... Bu kanılarda değil, yaşam biçiminde uzlaşmadır”.⁴⁵

Wittgenstein'ın dil ile davranış ilişkisini kaçınılmaz gören dil felsefesi, şimdi ele alacağımız dilbilimsel Türk tanımının yolunu açmakta,

⁴⁴ Doğan Avcıoğlu, *Türklerin Tarihi*, Tekin Yayınevi, İstanbul 1978, I, 207-208; Orhan Türkdoğan, *Türk Tarihinin Sosyolojisi*, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul 2003, s. 276.

⁴⁵ Ludwig Wittgenstein, *Felsefi Soruşturmalar*, Çev. Deniz Kanıt, Küyerel Yayınları, İstanbul 2000, s. 130.

“Türk” olmanın Türkçe konuşmanın, düşünmenin yol açtığı bir yaşam biçiminden yola çıkılarak tanımlanabileceğini göstermektedir.

“Türklerle ilgili olarak kabul edilebilecek biricik tanım dilbilimsel olandır. Türk, Türk dilini konuşandır. Başka her tanım, son derece yetersiz kalır... Türklerin hiçbir ırksal özellikleri yoktur. Kendinde bir Türk ırkı yoktur. Belki sadece Orta Asya'nın ücra dağları dışta tutulmak üzere, şurada ya da burada, dünyanın herhangi bir yerinde, Türklerin damarlarında, eski Türk kanından, elmacık kemiklerini çıkık ve gözlerini çekik yapan o kandan çok, yabancı –Moğol, Çinli, İranlı, Yunanlı, Kafkasyalı, Rus, zenci- kanı akmaktadır”⁴⁶ diyen Roux'un “Türk” tanımı, sözünü ettiğimiz dilbilimsel tanımdır ve “Türk” kavramı hakkında en geniş oydasının mümkün olduğu tanım budur: “Türk, ana dili Türkçe olandır.”

Roux da Wittgenstein gibi ortak yaşam pratikleri ile aynı dili kullanma, ana dilin öğrenilmesi sırasındaki çocuk yetiştirme deneyimleri arasındaki bağlantının farkındadır ve Türkiyat'ın bilimsel nesnesini oluşturan “Türk”ün, dünyanın ve tarihin her yerinde sergilediği grup davranışının temelini Türkçenin kazdığını söylemektedir. Roux, dil ile davranış arasındaki ilişkiler hakkında müthiş bir sezgi gücüne sahiptir ve bu alandaki iddialarını Wittgenstein'in da kolayca kabul edemeyeceği ileri noktalara taşımaktan çekinmemektedir: “Bitişimli bir dil, köklere son ekler getirilmesine dayanan, bu son ekler kök değiştirmeyen, kendileri de (ünlü uyumu dışında) değişmeyen ve çeşitli dilbilgisel bağıntıları dile getiren bir dildir... Nitekim Moliere de *Kibarlık Budalası* adlı yapıtında haklı olarak ‘Şu Türkçe ne hayran kalınacak bir dil’ der ve şöyle sürdürür: ‘Az sözcükle çok şey söyler’... Bu dilbilimsel yapı; Türk karakterinin bazı sürekliliklerini; onun, ayrıntıdan söz ederken öze giden zihnî yöntemini, tutarlılığını; bireşim, kesinlik, düzenlilik; kesin, belirli ve değişmez kurallara düşkünlük; uyum ve denge eğilimini ortaya koymayı sağlar: Böylece dilin tutuculuğu, o dili konuşanın tutuculuğuna uygun düşmüş olur”⁴⁷.

Türkçenin yapısından giderek “dilsel-ulusal karakter” diyebileceğimiz bu türden özelliklerden bahsedilebilir mi, emin değiliz; bazen psikoloji ve psikiyatride de görülen⁴⁸ bu türden iddiaları, yani dilin biçiminin ve

⁴⁶ J. P Roux, *a.g.e.*, s. 17.

⁴⁷ J. P Roux, *a.g.e.*, s. 21-22.

⁴⁸ Richard D. Lane, Gary E. Schwartz, “Levels of Emotional Awareness. A Cognitive-Developmental Theory And Its Application To Psychopathology”, *American Journal of Psychiatry*, Sayı 144, Şubat 1987, s. 133-143.

içeriğinin tüm davranışı belirlediği şeklindeki tezleri Roux kadar rahat dillendiremeyiz. Ancak dil ile davranış arasında çocuk yetiştirme ve ortak yaşam pratiklerine dayalı bir ilişki olduğu ve bu ilişkinin Türk grup davranışının temellerini oluşturduğunu düşünüyoruz. Kaldı ki, Türk kökenli olmayan ve dil değiştirmelerine rağmen kendilerinin Türk-dışı etnik aslı ve farklılığı hissini koruyan Türkçe konuşan topluluklar, örneğin Kumanca konuşan Ermeniler, Yahudi Kırımçaklar, Karaimler, Doneck ve Zdanov bölgesinin Tatarca konuşan Rumları,⁴⁹ vardır ve onların konumu buradaki tezimiz açısından tam bir sorunsal teşkil etmektedir. Şimdilik bu sorunsala batmamayı, tüm bu toplulukların grup davranışıyla “Türk” grup davranışı arasındaki benzerlik ve farklılıkları araştırmayı sonraya bırakmanın uygun olacağını düşünüyoruz. Dil ile davranış arasında bir bağlantı olduğunu kabul ediyoruz; ama bunu taşıyamayacağımız noktalara götürmüyoruz. Dilbilimsel bakışımızı yalnızca “Türk” tanımı için en geniş oydaşımı sağlayabilmek için kullanıyoruz. Tarih boyunca, Türkçe konuşarak gündelik yaşam pratiklerini sürdüren, çocuklarına ana dil olarak bu dili öğreten insanlar, bir arada yaşamalarından kaynaklanan, bireysel farklılıkların önüne geçen, tarih boyunca değişime belirgin bir direnç gösteren bir tepki, tutum örüntüsüne sahiptirler; “Türk grup davranışı” adını verdiğimiz olgu da budur.

S o n u ç

Toplum ile birey arasındaki kaçınılmaz ilişkinin dinamikleri, beşerî bilimlerdeki birçok araştırmacı için kışkırtıcıdır ve birçok verimli çalışmaya kaynaklık etmiştir. Ancak bu alandaki çalışmalar, genellikle teorik bir ilgi olarak kalmakta, ampirik incelemeler yapılmasındaki güçlükler araştırmacıları yıldırmaktadır. Toplum ve birey arasındaki ilişkilerin yapısından kaynaklanan zorluklara bir de tarihsel boyut katıldığında, durum içinden çıkılmaz görüntüsü veren bir hâle gelmektedir. Ama bir yandan da birey-toplum-tarih üçlüsünün aralarındaki sıkı ilişki, hepsinin birlikte ele alınmasını zorunlu kılmakta, bunu yapamayan çalışmalarını daha en başından eksikli duruma getirmektedir.

“Türk grup davranışı” araştırması, birey-toplum ve tarih üçlüsünün bir arada ele alınması gerektiği düşüncesiyle yola çıkılarak tasarlanmıştır. Bu yazıda, başka makalelerde daha sonra örnekleriyle sunacağımız “Türk

---

⁴⁹ P. B. Golden, *a.g.e.*, s. 11.

grup davranışı” araştırmasına yol açan böyle bir tasarının bilim dünyasındaki şimdiki konumunu ve yöntem sorunlarını ele almaya çalıştık. Sonuç bölümünde çabamızın daha iyi anlaşılabilmesi amacıyla, bizimkine benzer ve oldukça başarılı bir girişimi hatırlatmak istiyoruz.

1939'da yayınladığı *Uygarlık Süreci* kitabını yazarken Norbert Elias'ı güdüleyen sezgi ve kaygılar, amaçlarımız oldukça farklı olmakla birlikte, bizim “Türk grup davranışı” adını verdiğimiz araştırmayı yaparken yaşadıklarımıza oldukça yakındır. Elias, “temel sorunların daha iyi anlaşılabilmesi amacıyla, Batılı insanın Ortaçağ'dan sonra davranışlarındaki ve duygulanım dağarcıklarındaki değişimlerin nasıl gerçekleştiğinin sergilenmesi gerekir”⁵⁰ ve “bugün ulaştığımız yeri anlayabilmek için kökene geri dönmek zorundayız”⁵¹ diyerek uygarlık sürecinin tarihsel psikolojik boyutunun anlaşılmasını sağlamak amacıyla, “Batılı uygar için tipik görünen davranış biçimleri”ni, araştırmasının odağına almıştır. “Belirli bir durumda insan davranışının yüzyıllar süren tarihsel süreç içinde belirli bir yöne doğru nasıl geliştiğinin” gösterilebileceğini düşünen Elias, çalışmasında insanın davranış ve duygularının uygarlaşma sürecinde nasıl değiştiğini sorun edinmiş ve bunu göstermeye çalışmıştır.

Uygarlık konusuna ilk kez, psikolojiyi de işin içine katarak ve “insan davranışlarının özel bir biçimi” olarak bakan Elias, sofradana adabından, konuşma biçimlerine, doğal ihtiyaçlarla ilgili tavırlardan kadın-erkek ilişkilerine ve saldırganlıkla duygusundaki dönüşümlere kadar birçok alanda “uygar” denilen tutumların altındaki duygu denetim modellerini ve standartlarını gösterebilmiştir.

Uygarlık Süreci'ni yazdığı koşullarda Elias, yeni yükselen Freudyen psikanalizden destek alıyor ve aralarında ciddi farklar olmasına rağmen onun kavramlarını kullanıyordu; çalışmasının değeri çok sonradan anlaşılacaktı. Elias, toplumsal davranışın oluşumunda tarihsel süreçlerin ve bireysel psikoloji ile toplumsal yapılar arasındaki etkileşimin farkına varmıştı. “Bugünkü sosyoloji, görece daha kısa süreçlerle ya da yalnızca toplumların belirli bir andaki durumuna ilişkin sorunlarla ilgilenmektedir. Toplumsal yapıların ve buna bağlı olarak kişilik yapılarının uzun süreli

⁵⁰ Norbert Elias, *Uygarlık Süreci*, Çev. Ender Ateşman, İletişim Yayınları, İstanbul 2000, I, 62.

⁵¹ N. Elias, *a.g.e.*, s. 162.

dönüşümleri neredeyse hiç göz önüne alınmamaktadır”⁵² ve “erişkin insanın psiko-oluşumu, uygarlığımızın sosyo-oluşumu göz önüne alınmadan anlaşılabilir. Bir tür ‘sosyo-oluşumsal temel yasa’ uyarınca birey, kendi toplumunun uzun tarihi boyunca yaşadığı süreçleri kendi kısa tarihi boyunca bir kez daha yaşar”⁵³ diyen Elias'ın bu bakışına tümüyle katılıyoruz. Ancak bizim çalışmamız, onunla aynı kaygıları taşımakla birlikte, onun henüz üzerinde durmadığı bir alana yoğunlaşmıştır; büyük bir grubun davranışındaki ortak özellikleri saptamayı amaçlamaktadır.

Elias'tan farklı olan bir başka yanımız ise, bireysel psikolojinin kavramlarından daha çok grup psikolojisinin kavramlarından yararlanmamızdır. Zaten tarihsel-toplumsal olguların açıklanmasında, Elias'ın çok yakından bilmediği grup psikolojisi bireysel psikolojiden çok daha işlevseldir. Biz bu çalışmamızda grup psikoterapisinin kurucu isimlerinden Bion'un “grup davranışı” kavramını tarihsel bir alanda, büyük grupların davranışına uygulayabilmenin olanaklarını sorgulamaya çalışıyoruz.

“Çalışma sırasında ortaya çıkan sorunların zamanla çözülebilmesi için, birçok insanın ve bugün genellikle yapay sınırla birbirinden ayrılmış değişik bilim dallarının işbirliği yapması gerekir. Bunlar arasında sosyolojinin ya da tarihsel araştırmanın özel bölümlerinin yanısıra, psikoloji, filoloji, etnoloji ya da antropoloji de yer almalıdır”⁵⁴ diyen Elias'la birlikte bireysel, toplumsal ve tarihsel alanın kesişiminde süren çalışmaların disiplinler arası niteliğini bir kez daha vurgulama gereği duyuyoruz. Yine aynı şekilde “Bu araştırma, oldukça kapsamlı bir soruna işaret eder, onu çözme iddiasında değildir”⁵⁵ deme gereğini de...

---

⁵² N. Elias, *a.g.e.*, s. 10.

⁵³ N. Elias, *a.g.e.*, s. 64.

⁵⁴ N. Elias, *a.g.e.*, s. 68.

⁵⁵ N. Elias, *a.g.e.*, s. 67.

“IS THERE SCIENTIFIC NEED SEARCHING ‘HISTORICAL DIMENSION OF TURKISH
GROUP BEHAVIOR’?”

Abstract

‘Turkish group behavior’ refers for unchanged behavioral habits of large social groups who were historically named the ‘Turk.’ The topic, generally, used to be discussed in ‘culture and personality’ and ‘national character’ researches. However, in psychological point of view, the topic shall be considered as ‘common behaviors of large social groups.’ As a side effect of the divisions of the science according to the interest areas, the importance of historical psychology and group psychotherapy was not represented enough in social sciences. Therefore, researches regarding behaviors of large social groups remained premature interest area.

This paper aims to scrutinize whether ‘group behavior’, as a part of group psychotherapy, can be placed in historical psychology and it also argues the systematic problems that whether the behaviors of large social groups called as ‘Turks’ were remained same throughout the history.

Keywords

Group behavior, Turkish group behavior, historical psychology.

